

LITERATURA EXILULUI

Nicoleta Sălcudeanu *

LITERATURA EXILULUI. Diaspora românească literară s-a manifestat în diverse forme și etape. Cronologic, se poate vorbi despre un exil al cărturarilor, reprezentat de cronicari precum Miron Costin, Grigore Ureche sau Dimitrie Cantemir. Exilul lui Ioan Budai Deleanu, mai apoi, este unul emblematic, iar dacă acesta și-ar fi publicat în țară, în timp real, poemul eroi-comic, *Țiganiada*, acesta ar fi înrăurit în mod fundamental întregul curs al literaturii române. Această operă ilustrează în cel mai înalt mod cu putință ceea ce îndeobște se numește „literatură de sertar”. Una din cele mai ample manifestări culturale în exil aparține exilului „romantic” rezultat din eșecul Revoluției de la 1848 (I. Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Nicolae Bălcescu). Dar exilul cel mai numeros și de lungă durată a fost constituit dintr-un semnificativ contingent format din bursieri și diplomați care, având premoniția evenimentelor nefaste ce vor urma, în speță intrarea României sub influența sovietică, au profitat de prezența lor pe meleaguri străine, stabilindu-se definitiv acolo (Ștefan Baciu, Vintilă Horia, Mircea Eliade, Emil Cioran, Al. Ciorănescu, George Ciorănescu, Constantin Virgil Gheorghiu, Aron Cotruș, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca). Pe măsura sovietizării României, urmează cea mai politizată etapă a exilului literar românesc și cel mai spectaculos exod intelectual din istoria țării. Părăsesc România foști deținuți politici, disidenți, scriitori ce nu mai pot accepta aerul sufocant al totalitarismului comunist. Specificul exilului românesc de după al Doilea Război Mondial, prin raportarea la celălalt exil masiv cunoscut din istorie (1848), constă în durata foarte lungă a acestuia cu, în cele mai multe cazuri, absența oricărei speranțe de întoarcere ce ar permite împlinirea idealurilor din cauza cărora fusese părăsită țara (legionarii și legionarozii nu credeau într-o viitoare biruință a mișcării și a ideilor ei în România, cum, de altfel, nici antonescienii, nici carliștii ș.a.m.d.). Din specificitatea unei astfel de diversități politice decurg motivațiile mult mai diverse ale exilării. O consecință a duratei lungi este și modificarea inevitabilă, prin efectul timpului, a compoziției exilului și venirea unor valuri succesive de literați formați în România postbelică. O altă trăsătură specifică este existența unor centre diferite de polarizare (reviste, radiouri, cenacluri etc.). Dar poate cea mai importantă trăsătură a acestui exil o reprezintă victoria netă a militantismului politic asupra puterii de creație, literatura scrisă în afara țării fiind, cu puține excepții, valoric inferioară celei din

* Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gh. Șincai” al Academiei Române, Cluj-Napoca.

țară. O înrâurire masivă în coagularea, trierea politică și coordonarea întregului exil literar românesc, dar și în influențarea scriitorilor din țară, au avut-o emisiunile postului de radio Europa Liberă, prin rolul important jucat de nucleul militant format din cuplul Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Deși literatura română majoră s-a scris acasă, nu este mai puțin adevărat că strategii importante ale culturii române de după al Doilea Război Mondial s-au croit și la Paris. Ideologia comunistă fiind socotită pe bună dreptate principalul adversar al culturii, răspunsul exilului, prin vârfurile sale, a fost unul deopotrivă ideologic, dar cu semn schimbat. Dacă în țară se „rezista prin cultură”, în afara ei exilul își asuma un pronunțat rol anticomunist militant. Așa se face că totul, în exil, era interpretat pe plan politic, aspectul estetic căzând pe un plan secund. Formula consacrată de Monica Lovinescu pentru atitudinea militantă fusese aceea de „est-etică”. Spre deosebire de alte exiluri din estul comunist, al nostru s-a preocupat mult prea puțin de traducerea și promovarea scriitorilor din țară. Exilul românesc, lipsit probabil de aceleași mijloace de care s-au bucurat confrății lor cehi sau polonezi, nu a promovat literatura română pentru străinătate, ci s-a adresat exclusiv românilor, cu scopuri cu deosebire politice. Un alt specific al exilului literar românesc postbelic, comparativ cu celelalte exiluri, a fost numărul mic de disidenți, dar atunci când aceștia au existat, exilul a făcut toate eforturile să-i facă vizibili, concentrându-se aproape exclusiv pe valorificarea potențialului politic al oricărui fapt de disidență, în unele cazuri cu scopuri strict propagandistice. Dacă în țară se practica limbajul esopic, estetizant, exilul folosea retorica est-etică, ambele discursuri referindu-se la una și aceeași realitate literară vizând un același dușman comun: literatura aservită regimului. Totuși ierarhia valorică din țară nu se suprapunea întocmai pe cea alcătuită în afară, astfel talentul unor autori cu reale merite estetice, din cauza presupusului lor „colaboraționism”, nu întotdeauna real, era escamotat, în timp ce meritele celor mai „curajoși” erau uneori supralicite. Aceasta nu înseamnă că eticismul criticilor de la Paris ar fi reprezentat o poziționare intențional dogmatică față de actul cultural. Anticomunismul lor era în mod natural îndreptat contra unui regim de ocupație sovietică ce le luase țara în stăpânire, iar exilul, prin instituțiile și vocile sale, avea o coloratură politică cu semn contrar față de mediul ideologic din țară. Cât despre instituțiile exilului, cea mai larg frecventată era *Catedrala „Sfinții Arhangheli Mihail, Gavriil și Rafail”*, situată în Cartierul Latin, pe strada Jean de Beauvais nr. 9, ridicată în secolul al XIV-lea ca fostă capelă a Colegiului Dormans-Beauvais, pe care Carol I o va cumpăra în anul 1882 și va transfera aici parohia ortodoxă română. Astfel catedrala va deveni „sanctuarul național al românilor din Franța și din Europa Occidentală”. „Odată cu venirea la putere a lui Gheorghiu-Dej, prin intermediul ambasadei sale la Paris, guvernul comunist va încerca să obțină proprietatea bisericii și dreptul de a numi preoții de aici, ba chiar va încerca să transforme edificiul într-un simplu muzeu de cultură română. În ciuda rezistenței credincioșilor, biserica va rămâne închisă timp de doi ani, timp în care ea se rupe de sub jurisdicția Patriarhiei Române și doar intervenția autorităților franceze și a Consiliului parohial va face ca

în ea să se officieze slujbe din nou”. Preotul Vasile Boldeanu este „figura emblematică a acestei biserici, care devine un centru de rezistență anticomunist și unde toți refugiații s-au adunat. Preotul Vasile Boldeanu este cel care, prin activitatea sa, a dat catedralei caracterul și numele de «Biserica exilului»”. Dar preotul Vasile Boldeanu era și șeful legionarilor din Franța acelor ani. Tot aici a fost hirotonisit preot, în 1966, și a slujit Constantin Virgil Gheorghiu, un romancier de succes în Occident, autorul romanului *Ora 25*, o figură extrem de controversată și un personaj aflat la limita imposturii. Asta nu înseamnă că Biserica română din Paris era un cuib de nostalgici legionari, ea era frecventată de toate categoriile de exilați, reprezentând un sprijin și un reper pentru toți cei deșărați. Totodată însă, din punct de vedere politic, se situa, prin suma convingerilor ideologice ale preoților și enoriașilor, la dreapta eșchierului, așadar în totală nonconcordanță cu tendințele ideologice franceze. Reprezenta o insulă de conservatorism într-o mare progresistă. E de observat că în timp ce, în condiții de libertate, Franța postbelică a trecut prin metanoia spălării păcatului de la Vichy, reinstaurând la locul meritat o atitudine progresistă de stânga, regimul opresiv instaurat în România, prin recul, obliga singura enclavă intelectuală românească în libertate să se replieze spre dreapta, păstrând o capilaritate nefirească și toxică cu extremismele din timpul și dinaintea războiului. Se înțelege de la sine că toate celelalte instituții ale exilului coagulau o intelectualitate ce împărtășea cam aceleași traume istorice și gravitau, cu mici excepții, în jurul acelorași convingeri politice de dreapta. Una din cele mai importante era Centre Roumain de Recherches, ce ocupa o săliță pe Bulevardul Saint-Germain, unde inițial președinte fusese Mircea Eliade. El este înființat, sub egida Academiei din Paris, cu ajutorul financiar al prințului Nicolae al României, la 18 ianuarie 1949. La 4 august 1949, actul de fondare al CRC este semnat, conform buletinului editat de acesta, de M. Eliade, Em. Cioran, Leontin Constantinescu, Paul Costin-Deleanu, Nicolae Hodoș, Horia Stamatu și Octavian Vuia, dintre români, și de Marcel Brion și Edmond Jaloux, dintre francezi. Ca membru fondator, semna și prințul Nicolae, care susținea intenția de a se continua spiritul și activitatea „școlii românești” din Franța, creată de N. Iorga, instituție care și-a încetat activitatea din cauza încercărilor de infiltrare din partea autorităților comuniste, din dorința de a „intoxica” prin propagandă cercurile intelectuale românești din exil. În Statut se precizează că Centrul dorește „să pună în valoare în contextul cultural al Occidentului realitățile fundamentale ale culturii și civilizației românești prezentate în tradițiile lor istorice originale” și să evidențieze „influențele importante occidentale, printre care cea franceză inițială, ce au sprijinit evoluția lor contemporană”. De asemenea, se urmărește „renașterea unei ecumenicități originare, proprii spiritului românesc, sinteză a latinității, a valorilor statale și juridice occidentale, pe de o parte, cu tradițiile, structurile și comportamentul religios răsăritean, pe de altă parte”. CRC se structurează în mai multe secțiuni (filozofie, etnologie, filozofia istoriei și a culturii, istoria religiilor, arheologia și morfologia culturilor, literatură, lingvistică, arte plastice, drept, economie ș.a.) și organizează simpozioane științifice. Înaintea

demarării programului de cercetare propriu-zis, în primăvara anului academic 1949–1950, s-au organizat, la Institutul Catolic (Universitatea Liberă din Paris), sub egida Centrului, o suită de „Cursuri universitare românești în exil”. Prelegerile se țineau săptămânal, pentru un număr de șapte cursuri, luni seara: Istoria românilor (C. Marinescu și N.I. Herescu), Istoria limbii române (Sever Pop), Istoria literaturii române (Bazil Munteanu), Structura sufletului românesc (M. Eliade, V. Veniamin, Vl. Petrovici) etc. Fiecare curs cuprindea între opt și unsprezece prelegeri, urmărite de un auditoriu oscilant, între douăzeci și cinci și șaptezeci de membri. Cercetările propriu-zise au fost orientate „spre aflarea unor răspunsuri posibile la marile întrebări ale crizei europene actuale prin găsirea soluției românești”, după cum menționează O. Vuia, în primul număr, din 1951, al buletinului CRC. Ideea federalismului european este, în perioada anilor '50, un concept sociopolitic și cultural dominant în preocupările exilului intelectual românesc de la Paris, ca soluție a salvării din ghearele expansiunii comuniste și a „protecționismului” sovietic. În 1952, o întreagă sesiune științifică a fost consacrată acestei teme: *Origines et développement du Mouvement Federaliste: sources européennes et institutions françaises*. Printre membrii de onoare ai CRC, evidențiindu-se prin contribuții și participări directe la simpozioane, validând recunoașterea internațională a instituției, s-au numărat Martin Heidegger, Raymond Aron, Henry Corbin, Aron Cotruș, Ortega y Gasset, Gabriel Marcel, Ionel Perlea, Benedetto Croce, Stephane Lupasco, Jacques de Lacretelle, Ramon Menendez Pidal, Michel Meslin ș.a. Activitatea editorială s-a limitat la „Buletin”-ul anual. Prin plecarea lui M. Eliade în America și prin stabilirea în Germania a unor membri fondatori, activitatea Cercului a stagnat o vreme. Reînvierea activității s-a produs după 1982, din inițiativa lui Cicerone Poghirc care, exilându-se la Paris, ca secretar ales, a reușit să creeze un nou comitet de conducere, format din M. Eliade (președinte de onoare), O. Vuia și Theodor Cazaban (vicepreședinți), Raymond de Geouffre de la Pradelle (președinte și administrator), Max Richard și Virgil Ierunca (cenzori), Matei Cazacu (secretar adjunct), Titus Bărbulescu (trezorer), Paul Barbăneagră (responsabil cu relațiile externe). Noua organizație continuă firesc activitatea pe baza structurilor deja existente (cercul istoricilor și filologilor români de la Sorbona, grupul de discuții privind gândirea tradițională). În colaborare cu Fundația Culturală din Madrid și cu Institutul de Cercetări din Freiburg, CRC a organizat „Comemorarea centenarului morții lui Mihai Eminescu” printr-un amplu simpozion desfășurat la Paris, între 15 și 18 iunie 1989, cu lucrări publicate în volumul tipărit în 1994 și lansat în același an. CRC a fost – conform opiniei lui Paul Miron – „o instituție creată de diaspora, de o importanță extraordinară, a făcut primele legături cu intelectualitatea franceză. (...) Banii cei mai mulți îi dădea Prințul Nicolae, era și fostul Mitropolit al Bucovinei, care trăia în exil, Visarion Puiu”. Este curios cum un organism cultural fondat în bună parte de legionari (se cunosc simpatiile și afilierea în cazul lui Mircea Eliade, dar și a lui Vuia și Costin Deleanu) va fi cel care să inițieze primele interacțiuni, instituțional vorbind, cu

intelectualitatea franceză. Aici se țineau conferințe bilunare pe diferite teme, la care erau invitați uneori importanți intelectuali francezi. Theodor Cazaban, aflat printre ultimii săi animatori, precizează faptul că CRC „era orientat spre domeniul filozofiei, dar n-a putut, n-a avut mijloacele necesare pentru a scoate publicații. Au apărut doar două numere din Buletinul Centrului, anumite texte s-au publicat în «Jurnalul literar»”. A apărut totuși „o carte importantă, *Povestiri despre Hegel*, a lui Noica, titlul exact fiind *Fenomenologia spiritului povestită de C-tin Noica*. A doua carte, a lui Octavian Vuia, se numește *Remonter aux sources de la pensée occidentale* și sintetizează oarecum problematica discutată și răsdiscutată la Centrul Român de Cercetări. Paul Costin Deleanu insistă asupra tradiției gânditorilor paradoxali...” Insolit este faptul că, deși avea nucleul format din legionari activi, unii foarte apropiați de Horia Sima, ca Octavian Vuia și Costin Deleanu, la conferințele Centrului participau intelectuali români și străini, indiferent de orientarea lor politică, evocând oarecum atmosfera ecumenică a conferințelor criterioniste din perioada interbelică. Theodor Cazaban descrie cu oarecare amuzament acest paradox: „Era un legionar rău (despre Paul Costin Deleanu, *n.n., N.S.*). La Centrul Român de Cercetări au ținut conferințe și un fost social-democrat, Jacques Scharff (Șerbeanu), evreu; de asemenea, un prieten al meu, Anton Sigmund Cerbu și soția lui, Eliza, orientaliști de prima clasă, admiratori ai lui Eliade; apoi, Marcel Leibovici, și el orientalist, Robert Klein, foarte interesant, mai ales în critica de artă, elev al lui Francastel. (...) Toți acești evrei erau prezidați de Paul Costin Deleanu și nu se simțeau jenați”. Tot la Paris a fost înființată, de către Constantin Vișoianu, Fundația Regală Universitară „Carol I”. Aici au apărut multe cărți și publicații cu caracter științific. În prima sa variantă, Fundația datează din 1892, fiind apoi reînființată în 1952. O altă instituție importantă a exilului a fost Biblioteca Română din Freiburg, înființată la 1 Mai 1949, din inițiativa profesorului Virgil Mihăilescu și cu sprijinul intelectualilor de prestigiu, a oamenilor de suflet și combatanților anticomuniști români din Freiburg, Germania Occidentală, și din cuprinsul a ceea ce s-a chemat Lumea Liberă. În afară de efortul întreprins pentru a poseda un propriu lăcaș, materializat mai întâi în vila donată de A.S. Prințul Nicolae, în Mercy StraÙe, iar apoi în actualul imobil, din Uhland StraÙe 7, D-79102 Freiburg i. Br., (cumpărat în raport de: 1/3 prin propriul efort – cu concursul generos al exilului și emigrației –; 1/3 prin contribuția Landului Badenwürttemberg și 1/3 prin contribuția Republicii Federale Germania), biblioteca a primit sau a procurat, a clasat și teaurizat, a împrumutat și a pus la dispoziția universităților, instituțiilor de cercetare, cercetătorilor individuali români, germani și a altor interesați, pe toată perioada dictaturii comuniste din Est, tot ce s-a publicat în exil și în emigrația provenită din România, implicit în mass media occidentală referitor la români și chestiunile conexe – indiferent de spectrele politice cărora le aparțineau autorii și cei vizați –, și, în plus, tot ce s-a putut cumula și salva din zestrea documentară, științifică, culturală, literară, publicistică, artistică ori de altă natură a României de mai înainte de

*instaurarea teroarei comuniste, valori care în RPR, RSR, RSSM etc., au devenit inaccesibile, interzise sau au fost distruse în mod premeditat. Biblioteca Română din Freiburg a scos, între anii 1953–1991, cu întreruperi, „Buletinul Bibliotecii Române. Studii și documente românești”. Tot o instituție influentă a exilului românesc a fost Societatea Academică Română, cu sediul la Roma, avându-l ca președinte pe Monseniorul Octavian Bârlea. Primul său congres a avut loc la Sulmona, în 1957. Mircea Popescu era secretarul acestei instituții. Membru fondator și secretar general al Societății, până în 1959, a fost Al. Gregorian. Ca membri figurau Mircea Eliade, Eugen Coșeriu, Dinu Adameșteanu, Vintilă Horia, N.I. Herescu, Horia Roman, Ștefan Baciu. SAR scotea și „Buletinul informativ al Societății Academice Române”, dar și „Revista scriitorilor români” și colecții academice, precum „Magna historica” și „Magna philologica”. De asemenea, la Madrid, exista Fundația Româno-Spaniolă (Fundația Culturală Română din Madrid), prin inițiativa lui Aurel Răuță, întemeiată în 1983. Aici au activat Vintilă Horia, Aurel Răuță, Al. Gregorian, Radu Enescu. Fundația a organizat mai multe evenimente precum „Întâlnirea de la Paris” din 1983, Colocviul „Ortodoxism și Catholicism”, de la München, din 1984, colocvii la Paris cu Leonid M. Arcade, Cicerone Poghir, Paul Barbăneagră, „Centenarul Eminescu” din Paris, din 1989, când s-a inaugurat statuia poetului, executată de Ion Vlad, reuniunea din 20–22 mai 1994 „Exilul românesc: identitate și conștiință istorică”. În anul 1975, la Los Angeles (SUA), în urma inițiativei Monseniorului Octavian Bârlea, se înființează Academia Româno-Americană de Arte și Științe (The American Romanian Academy of Arts and Sciences), care va scoate publicația intitulată „Journal of Romanian Academy of Arts and Sciences” și va edita, în mai multe volume, enciclopedia *Români în știința și cultura occidentală*. Pe lângă aceste instituții culturale românești au existat și organisme create de oameni politici de toate culorile din exil, precum Liga Românilor Liberi, condusă de generalul Nicolae Rădescu, apoi de Mihail Fărcășanu, la care a aderat, printre alți intelectuali și Mircea Eliade. Oarecum rival, Comitetul Național Român era condus, la inițiativa regelui Mihai I, de Constantin Vișoianu. Ambele se aflau cu sediul în Statele Unite. Un amănunt semnificativ: Comitetul Național Român, în momentul în care i s-au blocat fondurile, a fost subvenționat de centrala americană a Radio Free Europe. De altfel, după cum susține Theodor Cazaban, „Toate țările din Est aveau asemenea Comitete Naționale finanțate de către americani. Acestea aveau să formeze mai târziu Asociația Popoarelor Captive, cu sediul destul de bun, la New York, chiar în fața palatului ONU”. Aceste organisme editau zierele emigrațiilor respective, al românilor fiind „La Nation Roumaine”. Pe de altă parte, exilații își editau propriile lor publicații. Există o întregă constelație de asemenea reviste culturale și confesionale, precum și de ziare scoase în exil, dar cele mai importante au fost, în ordine alfabetică, „Agora” (SUA), „Apoziția” (München), „Caete de dor” (Paris), „Destin” (Madrid), „Dialog” (R.F. Germană), „Ethos” (Paris), „Limite” (Paris), „Luceafărul” (Paris), „Lupta” (Paris), „Revista scriitorilor români” (Roma). Un rol deosebit în păstrarea coeziunii intelectualilor*

români din exil l-au avut cenaclurile. Primul cenaclu al emigrației românești la Paris a fost ținut la cafeneaua Corona, o cafenea de pe malul Senei, în spatele Hotel-ului de Ville, un loc de întâlniri cotidiene și sediu săptămânal al cenaclului, în intervalul 1946–1950. Participau până la douăzeci-treizeci de persoane la fiecare reuniune, se strâneau în sala din subsolul cafenelei, în jurul unei mese sub formă de potcoavă. În afara românilor cu preocupări literare se strâneau și studenți români exilați. Participă, printre alții, N.I. Herescu, M. Eliade, Em. Cioran, Paul Costin Deleanu, Octavian Vuia, Horia Stamatu, Nicu Caranica, soții Cerbu, C. Tacu, A. Juilland, M. Leibovici și, cu intermitențe, Emil Turdeanu, Mihai Niculescu, Vasile Posteuca, Lucian Bădescu, C.V. Gheorghiu, Ștefan Ion George, Monica Lovinescu. Au loc lecturi literare și discuții pe o temă culturală propusă dinainte. Animatorul din umbră a fost Mircea Eliade. Printre temele de discuție, propuse de Eliade, a fost și „Polaritatea antinomică și complementară a culturii române”. În prima ședință a cenaclului se definitivează sumarul revistei „Lucefărul”, care publică un grupaj de poezii venite din țară, nesemnate, scrise de V. Voiculescu, grupaj intitulat *Adio libertate!*. La Corona a citit și Cioran ultimele sale pagini eseistice în limba română, intitulate *Razne*. Au loc seri de poezie în care lectura era asigurată de Horia Stamatu, Nicu Caranica. În urma unei lecturi a lui C.V. Gheorghiu, din romanul aflat în manuscris, *Ora 25*, Monica Lovinescu se hotărăște să preia versiunea franceză. Faptul însă că reuniunile se mențineau într-un climat de „cenaclu aproximativ” – în opinia lui Virgil Ierunca – „fără niciun progres de a comunica, de a face ceva, de a instaura un stil, un limbaj în situația de exil” a dus la destrămarea acestor întâlniri apolitice și la migrarea spre forme mai angajate, în conformitate cu timpurile. Celebru în felul său era cenaclu de la Neuilly-sur-Seine, o altă instituție importantă a exilului literar, „o inițiativă unică și reușită”, după cum susține Theodor Cazaban. El „își are originea în întâlnirile la o cafenea. (...) aici veneau oameni de calitatea lui Eliade, Fărcășanu, Ierunca, la început și Cioran. Dar Cioran era un sălbatic, n-a rămas. Acest mic club, la inițiativa părintelui Bârlea, s-a mutat la Căminul Bisericii Unite, singura instituție din Paris care dispunea de un local. În această sală dependentă de Biserica Greco-Catolică veneau Eliade, Anton Cerbu, Buhociu, Deleanu, Horia Stamatu, Mihai Niculescu, Nicu Caranica. Se citea proză, poezie. Prima parte a nuvelei *Pe strada Mântuleasa* a fost citită acolo, iar ultima parte la locuința prietenului nostru M. Arcade... (...) Eliade venea cu sete, cu bucurie de la Chicago la Paris ca să citească literatură română”. Cea mai mare parte a timpului cenaclu s-a ținut, prin bunăvoința lui Leonid Mămăligă, cu pseudonimul de scriitor L. M. Arcade, în casa sa de la Paris. La el participa majoritatea literaților din exil, iar mai târziu erau invitați scriitori din țară aflați în vizită la Paris, din cei care aveau curajul să interacționeze cu elita culturală dezavuată de regimul de la București. Astfel legăturile dintre țară și exil au fost păstrate la o temperatură constantă, iar schimbul de informații, idei, experiență era întreținut continuu de vârfurile culturale din ambele părți. Atmosfera cenaclului este evocată, în convorbirile sale cu Ovidiu Nimigean, de Paul Miron: „Era o

atmosferă foarte plăcută, în care eu din când în când aduceam și câțiva studenți – de-ai mei –, pentru care era un fel de bălci, foarte agreabil! Mi-aduc aminte că unul dintre ei a reușit, cu un ghem de ață, de sfoară, pe care îl găsisese acolo, nemotivat, în salonul ăsta aranjat pentru recepții, a legat de fiecare participant o sticlă goală. La un moment dat, când s-au ridicat să aplaude, s-au lovit și sticlele! Deci, puțin... nesperios”. Acest cenaclu a jucat un rol important nu doar în viața culturală a emigrației românești, dar a reprezentat de fapt unul din puținele teritorii unde oameni de cultură români, de dincolo și de dincoace de graniță, se puteau întâlni și cunoaște reciproc. O parte din strategiile de supraviețuire ale culturii românești de pretutindeni în cenaclul lui Leonid Mămăligă s-au desfășurat aici. „Nu era un cenaclu franco-român” subliniază P. Miron, dar veneau totuși oaspeți francezi sau din alte țări, pe lângă românii ce treceau prin Paris. Dar „unul dintre românii mai virulenți de la Paris era redactorul revistei „România muncitoare”, o revistă socialistă, era domnul Amărieștii (Constantin Amărieștii, prieten al lui Virgil Ierunca, *n.n., N.S.*). (...); el aducea din când în când niște franțuji mai... ofticați așa, tot socialiști, care n-au putut să facă cunoscute ideile lor pe franțuzește, n-au putut schimba structura cenaclului”. Cenaclul „Apoziția” a fost înființat în 1969, editând revista cu același nume (apărută în 1973), ambele inițiate de Ion Dumitru. Publicația își propune, așa cum menționează George Ciorănescu, membru fondator, „să refuze dogmatismul ultrasimplificator care vede în artă ori în cuvinte un rezultat al relațiilor de producție, ignorând conștient puterea spirituală”. În „Apoziția” se publică versuri de Horia Stamatu, Aron Cotruș, Ștefan Munteanu, Ștefan Baciu. Aici apar și amintirile lui C. Noica, precum și interviul lui Paul Goma, din 1977. Printre instituțiile exilului românesc mai pot fi menționate Asociația Românilor din Spania, avându-l ca președinte pe Aron Cotruș (începând cu anul 1945); Asociația Românilor din Statele Unite și Canada, înființată, în 1950, de Nicolae Rădescu, Grigore Gafencu și Carol A. Davila; Centrul Cultural Românesc de la München, înființat de Monseniorul Bârlea; Biblioteca Românească din Paris, inițiată de Petre Cârjeu, conținând cărțile și arhiva prof. Petre Sergescu, cuprinzând un fond de carte mai ales veche; Misiunea Catolică Română, aflată sub conducerea părintelui Surdu (fost coleg de celulă cu Corneliu Coposu). Aici se organizează manifestări culturale, reuniuni de Paște și Crăciun, sau unele cu caracter strict politic, animate de foști deținuți politici, precum C. Ionițiu și R. Radina; Biblioteca Secției de Românistă de la Sorbona, Paris IV, care a moștenit fondul vechii Sorbone, 1500 de volume românești din perioada 1800–1948, unele donate de Iorga, E. Lovinescu, I. Hudiță. Aceste cărți sunt mai greu accesibile, de când, după 1993, „a încetat la Sorbona un învățământ de română demn de acest nume” (conf. Florica Dimitrescu, prof. de limbă veche și textologie); Institutul Român de Cultură din Madrid, fondat de Al. Busuioceanu, având-o drept secretară-asistentă pe Antoaneta Bodisco. Un rol important l-au avut numeroasele edituri înființate în exil, printre care pot fi menționate: Editura Coresi, înființată, în 1983, de Nicolae Constantinescu (proprietar și director), la Freiburg, unde, prin mijloace financiare proprii, a tipărit

și difuzat, până în anul 1986, în decurs de 3 ani, 35 de cărți, dintre care 7 în limbi de mare circulație. Într-o scrisoare adresată cititorilor, se subliniază: „Editura Coresi își propune să contribuie la întărirea conștiinței naționale și la unirea Românilor, în vederea salvării țării de sub ocupația rusească. Ea va publica tot ce poate servi acestor scopuri și mai ales lucrurile menite a ține vie în conștiințe crunta dramă a Neamului Românesc”. Editura Nord, editură înființată de Victor Frunză la Aarhus, Danemarca (1980?), profilată pe carte și casete, unde se publică pe sine, dar și alți autori precum Dorin Tudoran, Vasile Mănuceanu sau scriitori debutanți; Editura Dorul, Danemarca, Aalborg, avându-i ca redactori pe Pavel Chihăia, Paolo Polito, Ioan Romașcanu. A publicat, printre altele, traducerea volumului *Poemele luminii*, al lui Lucian Blaga; Editura de Studii Universitare Carol I, Paris, unde-și publică Virgil Ierunca volumul *Românește*; Editura Asociației Culturale Hispana-Rumana din Salamanca, unde publică poeme Al. Gregorian; Editura Limite, Munchen, unde publică Virgil Ierunca, în 1981, volumul *Pitești*; Editura Ion Dumitru, Munchen; Editura Ethos, condusă de Ion Cușa, Paris, unde apare volumul *Corespondențe – Bazil Munteanu*; Editura Drum Românesc, Geneva, Elveția, condusă de Marin Nicolau-Golfîn și fondată în 1985; Editura Cuvântul Românesc, Canada ș. a. De departe însă cea mai importantă instituție a exilului, numită generic „grupul de la Paris”, a fost reprezentată de nucleul format din oamenii de radio Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. La începutul exilului lor, cei doi critici de la Paris se aflau în imposibilitatea de a-și face auzite vocile, de a face cunoscută drama propriei lor țări încăpute pe mâna sovieticilor. Această situație a generat o formă de intransigență politică radicală, incapabilă să înțeleagă politica franceză. Idiosincrazia celor doi pentru stânga politică va reprezenta o constantă, chiar dacă, paradoxal, după cum reiese din memorialistica și jurnalele exilaților români (Monica Lovinescu, Dumitru Țepeneag, Sanda Stolojan, Paul Goma, Virgil Tănase), lupta lor politică a fost sprijinită, în cea mai mare măsură, tocmai de presa franceză de stânga, „ceea ce este și mai umilitor pentru regimul comunist de la București” – precizează Mircea Iorgulescu, într-un capitol din *Tangențiale*, dedicat *Jurnalului* Monicăi Lovinescu. Cu toate acestea, Monica Lovinescu și Virgil Ierunca vor nesocoti pluralismul dezbaterii politice din Franța, optând pentru un soi de maximalism de dreapta, ultras, inflexibil. Referindu-se la intransigența politică a soților Lovinescu-Ierunca, Mircea Iorgulescu remarcă faptul că nu această intransigență, reală, va governa relațiile celor doi cu scriitorii din țară, ci o sublimă fraternitate; „O fraternitate a luptei duse în comun îi unește pe Monica Lovinescu și vizitatorii ei din România, mai mult chiar decât sensurile marii confruntări planetare în care această luptă e doar un episod. (...) Atitudinea anti-stânga, constantă și virulentă, nu alterează însă judecata asupra evenimentelor. Monica Lovinescu îl «detestă» pe François Mitterrand, dar notează cu onestitate fiecare situație în care președintele socialist francez ia poziție împotriva regimului de la București, împotriva politicii sovietice ori în favoarea disidenților”. Iorgulescu explică această solidaritate uimitoare prin conceptul strategic de *containment* (un

concept strategic american, lansat, în 1947, de către George Kennan), „socotit de istorici esențial pentru desfășurarea războiului rece”, solidaritate incredibilă ce a unit intelectualitatea românească în contra regimului, o solidaritate ce reușea să scurtcircuiteze „mai multe Români”, acele multe Români în care suntem împărțiți. Miracolul coagulării provine dintr-o comună „adversitate unanim împărtășită și care probabil trebuie extinsă și la scriitorii și intelectualii care nu călătoreau ori nu ajungeau la Paris”. Adversitatea față de regimul comunist „federează grupuri, grupări și persoane extrem de diverse și asigură funcționarea «sfintei alianțe» între cei din țară și din exil, pusă orbitor în lumină de Jurnalul ținut de Monica Lovinescu. Fiind necesară precizarea că prin «exil» trebuie înțeles în primul rând micul grup parizian în fruntea căruia se află Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Se constituie astfel un front comun, foarte larg, iar ținta lui este una singură: blocarea politicii regimului. Această acțiune comună a criticilor de la Paris și a „clandestinilor” era una în continuă ofensivă, dar și în vigilență defensivă. Fiindcă „lupta implică, de o parte și alta, mișcări tactice, manevre strategice, replieri, atacuri, disimulări, învăluiri, concesii, totul în interesul cauzei unice. Criteriul de evaluare este eficiența. Ceea ce știu și spun vizitatorii trece în emisiunile făcute la Europa Liberă de Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, ambii par să locuiască de fapt la București și să fie perfect informați de ce se întâmplă acolo”. Prin pelerinajul neîncetat al „clandestinilor”, cum îi numeau cei doi pe scriitorii sosiți din țară, nucleul parizian a devenit, pe lângă centrul vital al luptei anticeaușiste și anticomuniste, un fel de dispecerat, de stat major al literaturii românești. De unde un asemenea capital de influență, știindu-se că scriitorii din exil care nu se despart de propria limbă și nu-și croiesc din temelii o nouă carieră literară, se pierd în condiția, nu mai puțin nobile, de exilat obscur, literatura exilului neînsemnând mai mult decât o provincie a literaturii naționale? Cei doi devin la un moment dat protagoniștii unei conjuncturi nesperate. Adevărata carieră literară a soților M. L. și V. I. – consideră Mircea Iorgulescu – începe odată cu angajarea Monicăi Lovinescu la Europa Liberă și momentul în care Virgil Ierunca devine colaborator permanent, cu rubrici consacrate. „Evenimentul capital”, din viața lor a reprezentat-o „șansa extraordinară a descoperirii mijlocului prin care întoarcerea înapoi, în țara pierdută, să fie posibilă: microfonul Europei Libere. Postul de radio, înființat de Statele Unite la München, odată cu începerea războiului rece, în partea Germaniei ocupată de Alianții occidentali, își exercita influența prin propagandă anticomunistă îndreptată asupra țărilor de dincolo de Cortina de Fier, a noilor țări comuniste. Ponderea diverselor servicii „era și este determinată de importanța geopolitică a «țărilor țintă», nicidecum de performanțele lor jurnalistice”. Cu toate acestea, deși de importanță secundară în strategia postului, departamentul românesc s-a bucurat de o situație privilegiată și, cumva, atipică. Acesta „a avut, de prin a doua jumătate a anilor '60 și până la căderea regimului comunist de la București, în decembrie 1989, o extraordinară audiență”, atât în țară, fiindcă „Europa Liberă nu s-a adresat niciodată decât exclusiv celor din țară”, dar și în exil. „Două sunt explicațiile cele

mai evidente ale acestei spectaculoase schimbări (până atunci audiența și popularitatea Europei Libere în limba română fuseseră mai degrabă modeste). Una constă în îmbunătățirea condițiilor de audiție, prin reducerea sau chiar încetarea bruiajelor și prin apariția aparatelor de radio cu tranzistori, mai performante și ușor de deplasat. Alta ține de modificarea curajoasă a programelor, care este opera unui director providențial: Noël Bernard. El, Noël Bernard, a avut intuiția extraordinarului potențial pe care-l reprezentau Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu doar «în sine», ci și prin simultana introducere masivă a «culturii» în programe” și, lucru foarte important, „A făcut, din acest punct de vedere, o veritabilă și de lungă durată excepție din departamentul român, singurul din tot Radio Free Europe care a avut, până târziu, până în ajunul plecării din München, cele mai întinse și mai substanțiale emisiuni culturale din toată instituția”. Un alt moment ce va consolida influența Europei Libere în conștiința românilor, pe cât de important pentru postul de radio, pe atât de tragic pentru România, va fi prompt exploatat de Noël Bernard în folosul tuturor. El avusese, la cutremurul din 1977, „un coup de génie: reușise să obțină de la conducerea americană funcționarea neîntreruptă, 24 de ore din 24, a emisiunilor în limba română, iar programele, adaptate din mers la teribilul eveniment, le permiteau românilor din România să afle de soarta familiilor, a prietenilor și a cunoscuților din București și din alte orașe lovite de cataclism prin intermediul... radioului din München! Profitase, desigur, și de paralizia mijloacelor de informare din țară, blocate mortal, sinucigaș, de birocrăția de partid și de stat. A fost, probabil, momentul-cheie, momentul în care emisiunile în limba română ale Europei Libere au devenit – și aveau să rămână – incontornabile în viața de zi cu zi a românilor din România”. De atunci încolo se poate spune că postul de radio Europa Liberă va face parte din viața fiecărui român și va fi ascultat zilnic aproape în fiecare casă. Nu era însă doar meritul lui Noël Bernard, hotărâtoare fusese însăși politica postului, care își apropiase conceptul de „război rece cultural”, cultura fiind socotită o armă din cele mai redutabile în războiul mediatic dus împotriva guvernelor din țările blocului comunist, după cum documentează o serie de cercetători precum Peter Coleman, Frances Stonor Saunders, Giles Scott-Smith, Richard H. Cummings, A. Ross Johnson ș.a. E vorba de un program secret de propagandă anticomunistă și antisovietică, pus la punct de CIA, prin care cultura era transformată într-o armă de război, probabil mai eficient decât armele nucleare. Direct sau indirect, prin fundații, congrese, colocvii, asociații, mari personalități au beneficiat de fondurile alocate de CIA – de la Raymond Aron la Arthur Koestler, Hannah Arendt, George Orwell și Igor Stravinski. Interesant este că agenția americană a dat dovadă de multă abilitate atrăgând cu preponderență intelectuali de stânga sau stângiști „dezamăgiți”, credibilitatea și influența lor fiind mult mai semnificativă decât cea a unei opoziții ideologice polare, tranșante. Se înțelege că postul de radio american Europa Liberă (Free Europe) nu putea fi străin de strategia războiului rece prin cultură, chiar și după retragerea oficială, în 1971, a CIA din ecuație, agenția optând pentru o poziție

mai puțin vizibilă și mai insidioasă. În opinia lui Mircea Iorgulescu, Noël Bernard „a creat Europa Liberă în limba română, așa cum a intrat și s-a fixat în conștiința românilor. El și Monica Lovinescu și Virgil Ierunca. Nu se poate ști dacă atunci, în 1967, când Bernard a propus și a obținut din partea administrației autorizația de a înființa *Teze și Antizeze la Paris* și o *Actualitate culturală românească* prezentată de Monica Lovinescu, iar, mai târziu, în 1975, *Povestea vorbei* și *Cronica pesimistului*, programele lui Virgil Ierunca, va fi existat, fie și ca bruion, imaginea transformărilor ce aveau să vină. Fiindcă de atunci «inima» departamentului român al postului de radio aflat la München s-a mutat, de fapt, la Paris”. Toate acestea nu s-ar fi putut întâmpla fără o dăruire, din partea celor doi, ieșită din comun. Așadar marea „intuiție” a lui Noël Bernard – de va fi fost doar a lui – „că marea bătălie a războiului rece era una preponderent culturală”, alături de revelația „formidabilului” jurnalist care era Monica Lovinescu (de altfel proiectul noilor programe culturale, susținut de Bernard în fața conducerii americane fusese conceput de ea), au făcut din Monica Lovinescu și Virgil Ierunca „cei mai reductabili inamici ai regimului de la București”. Acestea au fost circumstanțele care au favorizat șansa celor doi de a se implica de la distanță, dar profund, în viața literară și culturală din România, consolidați și de frontul „războiului rece cultural” susținut de patronii americani. Ca jurnaliști la radioul francez (RFI), unde funcționaseră inițial, M. L. și V. I. nu aveau voie să facă politică. La Europa Liberă, în schimb, li s-a dat mână liberă. Toate acestea și, în plus, suprimarea bruiajului posturilor străine de radio din România la sfârșitul anilor '60, luându-se în considerare cazul distinct al F. E. în raport cu BBC, RFI, Deutsche Welle, unde atacul anticomunist nu numai că nu era interzis, ci era însăși rațiunea de a fi a postului, dau seamă despre influența uriașă a celor doi. Așa se face că „la Monica Lovinescu – scrie Mircea Iorgulescu – se merge în anii '80 ca la Mecca”. Majoritatea scriitorilor români importanți se aflau în continuu dialog clandestin cu soții Monica Lovinescu și Virgil Ierunca, întreținut prin repetate pelerinaje în Rue François Pinton nr. 8. Monica Lovinescu și Virgil Ierunca sunt, într-un fel, și artizanii disidenței românești, atâta câtă a fost. Disidența românească a existat strict atâta vreme cât cei doi s-au făcut portavocea ei. Când, dintr-un motiv sau altul, disidentul s-a îndepărtat de aria lor de iradiere, acesta devenea instantaneu marginalizat și uitat. Ca lideri oficiali ai opoziției culturale la comunism, profesând o abordare etică și politică a actului cultural, grupul de la Paris, criticii Europei Libere, se vedeau nevoiți, după modelul intelectualității din țările comuniste vecine, să promoveze disidența în interiorul lumii culturale românești. Pe cât de firesc acest demers, pe atât de anevoios s-a dovedit a fi. Dacă în țările vecine opoziția intelectuală la regimul comunist se alcătua în mod natural, în interiorul sistemului, și ca sistem alternativ, ca reacție firească la interdicțiile, cenzura și abuzurile politice ale partidului comunist, susținătorilor radiofonici din exil revenindu-le doar misiunea sprijinirii și mediatizării acesteia, liderii români ai opoziției intelectuale se vedeau puși în situația nu de a stimula o reacție existentă, ci de a o crea, a o inventa. Militantismul pronunțat al exilului românesc se izbea de o

implicare civică aproape nulă și de o pasivitate politică aproape compactă a scriitorilor din țară care, deși aflați în continuu pelerinaj la pupitrul de comandă al anticomunismului românesc din Paris, preferau, cu puținele excepții, statutul de „clandestini”. Și totuși, chiar dacă foarte puțin numeroasă, disidența românească a existat. Ea și-a făcut intrarea în conștiința românilor tot prin poarta larg deschisă a emisiunilor culturale ale Europei Libere. Mai cu seamă emisiunea lui Virgil Ierunca, „Povestea vorbei (Pagini uitate, pagini cenzurate, pagini exilate)”, se deschidea acestor pagini și începeau să apară, la începutul anilor '80, texte inedite, texte cenzurate sau interzise în țară. Aceste texte aveau prioritate „în acel moment când începea să se deseneze chiar și la noi «disidența»: un roman clandestin al lui Baconsky, *Biserica Neagră*, romanele lui Paul Goma, publicate doar în străinătate. Fiindcă se schimbaseră și România – amintește Mircea Iorgulescu. Acea «disidență» care «începea să se deseneze» prin publicarea în străinătate a unor cărți interzise de cenzură nu era decât forma cea mai vizibilă și mai spectaculoasă a unor mari modificări. (...) Fiecare restrângere stârnește nemulțumiri și tensiuni, iar autoritățile se tem de apariția unor mișcări sau nuclee articulate de opoziție și de confruntări frontale (...). Funcționează un imens aparat polițienesc de supraveghere și control, acestuia i se asociază o armată de activiști, dar, spre deosebire de anii stalinismului, regimul nu mai recurge decât în cazuri izolate la măsuri dure și la violență directă. Se teme de conflicte și încearcă, pe toate căile și prin toate mijloacele, să le evite, să le deturneze, să le sufocă în fașă; arestările, schingiuirile, procesele politice, condamnările la ani lungi de pușcărie sunt înlocuite de intimidări, presiuni, amenințări, șantaj”. Disidența românească este reprezentată, în principal, de trei scriitori: Paul Goma, Dumitru Țepeneag și Virgil Tănase, fiindcă singurele tentative ferme de raliere la mișcările civice din țările vecine au fost întreprinse doar de aceștia. Mișcarea de disidență se poate împărți în două etape. Prima, fiind cea mai coagulată și concertată, este aceea în miezul căreia se regăsesc cei trei, sprijiniți din turnul lor de control de soții Ierunca-Lovinescu. Lor li se va adăuga și acțiunea insolită, individuală, dar concomitentă, a lui Nicolae Breban. O altă figură importantă a disidenței românești a acelei perioade este Mihai Botez, acesta neprovenind însă din mediile literare. Perioada de platou a disidenței românești începe îndată după „tezele din iulie” 1971 și continuă până la acțiunea lui Goma, solidară cu Carta '77, din Cehia. A doua etapă este mai târzie, întinzându-se până în preajma căderii dictaturii, și este reprezentată de proteste individuale. Aici pot fi amintiți Dorin Tudoran, Gabriel Andreescu, Doina Cornea, Mircea Dinescu, Dan Petrescu, Liviu Cangeopol. Dar cei care și-au pus cu adevărat viața în pericol prin acțiuni de amploare, concertate, fapt ce le-a transformat biografiile în unele cu adevărat excepționale, au fost cei trei, menționați mai sus. După căderea comunismului, odată cu deschiderea granițelor țării, încărcătura politică a deșfășurării își pierde substanța, cum, de altfel, însăși noțiunea de „exil”.

REPERE BIBLIOGRAFICE: John Gaddis, *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press, 1982; Virgil Ierunca, *Antologia rușinii*, în revista „Ethos”, redactori Ioan Cușa și Virgil Ierunca, Caietul al III-lea, Paris, 1982; Peter Coleman, *The Liberal Conspiracy. The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe*, The Free Press, New York, 1989; Mircea Popa, *Reîntoarcerea la Ithaca. Scriitori români din exil*, București, Editura Globus, an neprecizat; Monica Lovinescu, *Unde scurte*, I–VI, București, Editura Humanitas, 1990–1996; Mircea Eliade, *Memorii*, vol. I–II, București, Editura Humanitas, 1991; *Români în știința și cultura occidentală*, Academia Româno-Americană de Științe și Arte, vol. 13, Davis, 1992; Mircea Eliade, *Jurnal*, vol. I–II, București, Editura Humanitas, 1993; *Euresis. Cahiers roumains d'études littéraires (Exil et littérature. Écrivains roumains d'expression française)*, nr. 1–2 / 1993, Éditions Univers Bucarest; Florin Faifer, *Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și imaginar*, București, Editura Minerva, 1993; Dumitru Țepeneag, *Reîntoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite*, Iași, „Institutul European”, 1993; Dumitru Țepeneag, *Un român la Paris. Pagini de jurnal (1970–1972)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993; Ștefan Baciu, *Un brașovean în arhipelagul Sandwich-Hawaii*, București, Editura Eminescu, 1994; Matei Călinescu, Ion Vianu, *Amintiri în dialog*, București, Editura Litera, 1994; Pavel Chihaiia, *Mărturisiri din exil*, „Institutul European”, col. Texte de frontieră, Iași, 1994; Vasile Iliescu, *Povestirile unui exilat la München*, Editura Timișoara, 1994; *Literatura diasporei (Antologie comentată)*, alcătuită de Florea Firan, Constantin M. Popa, Craiova, Editura Poesis, 1994; Eugen Simion, *Convorbiri cu Petru Dumitriu*, Iași, Editura Moldova, 1994; Andrei Codrescu, *Dispariția lui „Afară”. Un manifest al evadării*, traducere din engleză de Ruxandra Vasilescu, prefață de Ioan Petru Culianu, București, Editura Univers, 1995; Ștefan Baciu, *Praful de pe tobă*, București, Editura Eminescu, 1995; Nicolae Balotă, *Parisul e o carte*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995; Ion Caraion, *Tristețe și cărți*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995; Alexandru Ciorănescu, *Amintiri fără memorie*, I, 1911–1934, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995; Ilie Constantin, *Căderea spre zenit*, traducere din limba franceză de Liliana și Valentin Atanasiu, cuvânt-înainte de Magdalena Popescu, București, Editura Cartea Românească, 1995; Sanda Golopenția, *Cartea plecării*, Editura Univers, col. „Ithaca, Scriitori români din exil”, București, 1995; Paul Goma, *Amnezia la români*, București, Editura Litera, 1995; George Pruteanu, *Pactul cu diavolul. Șase zile cu Petru Dumitriu*, București, Editura Albatros, Editura Universal Dalsi, 1995; Mariana Șora, *Despre, despre, despre...*, București, Editura Nemira, 1995; George Tomaziu, *Jurnalul unui figurant*, București, Editura Univers, col. „Ithaca, Scriitori români din exil”, 1995; Cornel Ungureanu, *La vest de Eden. O introducere în literatura exilului*, Timișoara, Editura Amarcord, 1995; Cornel Ungureanu, *Mircea Eliade și literatura exilului*, București, Editura Viitorul Românesc, 1995; George Astaloș, *Fie pâinea cât de rea, tot mai bine-i la Paris*, Interviu 1989–1994, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996; Emil Cioran, *Țara mea/Mon pays*, în românește de Gabriel Liiceanu, cu un cuvânt-înainte de Simone Bouț, urmat de corespondență și convorbiri, București, Editura Humanitas, 1996; Goma, Paul, *Jurnal pe sărite, Jurnal de căldură-mare, Jurnal de noapte lungă*, București, Editura Nemira, 1996; Sanda Stolojan, *Nori peste balcoane. Jurnal din exilul parizian*, traducere din franceză de Micaela Slăvescu, București, Editura Humanitas, 1996; Laurențiu Ulici, *Scriitori români din afara granițelor țării (Geografia exilului literar românesc)*, editor: Uniunea Scriitorilor prin Fundația Lucefărul, București, 1996; Vasile C. Dumitrescu, *O istorie a exilului românesc (1944–1989) în eseuri, articole, scrisori, imagini etc.*, selecția textelor, îngrijirea ediției, indice de nume, cuvânt introductiv: Victor Frunză, București, Editura Victor Frunză, 1997; Norman Manea, *Despre clovni: dictatorul și artistul*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, col. „Janus”, 1997; Ion Caraion, *Ultima bolgie. Jurnal 3*, ediție și tabel cronologic biobibliografic: Emil Manu, București, Editura Nemira, 1998; Caius Dobrescu, *Modernitatea ultimă*, București, Editura Univers, col. „Prima verba”, 1998; Nicolae Florescu, *Întoarcerea proscrisilor: reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura „Jurnalul Literar”, col. „Critica”, 1998; Paul Goma, *Alte jurnale, Jurnalul unui jurnal, Jurnal de apocrif*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998–1999; Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, I–II, București, Editura Humanitas, 1999–2001; Gabriel Pleșea, *Scriitori români la*

New York, interviuri, fragmente de operă, semnalările criticii, București, Editura Vestala, 1998; Gheorghe Glodeanu, *Incursiuni în literatura diasporei și a disidenței*, București, Editura Libra, 1999; Monica Lovinescu, *La apa Vavilonului*, vol. I–II, București, Editura Humanitas, 1999–2001; Alexandru Nemoianu, *Cuvinte despre românii-americani* (II), Cluj-Napoca, Editura Clusium, 1999; Sanda Stolojan, *Ceruri nomade, Jurnal din exilul parizian 1990–1996*, trad. Micaela Slăvescu, București, Editura Humanitas, 1999; Mircea Angheliescu, *Cămașa lui Nessus*, București, Editura Cartea Românească, col. „Eseuri / Critică”, 2000; *Caete de dor*, Metafizică și poezie, 1951–1960, ediție critică, preambul de Constantin Amăriuței, în loc de prefață un interviu cu Virgil Ierunca, București, Editura „Jurnalul literar”, 2000; Nicolae Florescu, *Noi, cei din pădure. Reevaluări critice ale literaturii exilului*, București, Editura „Jurnalul Literar”, 2000; Virgil Ierunca, *Trecut-au anii... Fragmente de jurnal. Întâmpinări și accente. Scrisori nepierdute*, București, Editura Humanitas, 2000; Virgil Nemoianu, *România și liberalismele ei. Atracții și împotriviri*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000; Titu Popescu, *Nimeni nu-i profet în țara lui, ci în exil!*, București, Editura Danubius, 2000; Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper?. The CIA and the Cultural Cold War*, second edition, London, Granta Books, 2000; Cornel Ungureanu, *La vest de Eden*, vol. II, Timișoara, Editura Amarcord, 2000; Eva Behring, *Scritori români din exil. 1945–1989. O perspectivă istorico-literară*, traducere din limba germană de Tatiana Petrache și Lucia Nicolau, revăzută de Eva Behring și Roxana Sorescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001; Gabriel Stănescu, *Unde am fugit de acasă? Interogație asupra exilului. Articole. Polemici. Eseuri*, Norcross, USA, Criterion Publishing, 2001; Teodor Cazaban, în dialog cu Cristian Bădiliță, *Captiv în lumea liberă*, cu o postfață de Al. Paleologu, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 2002; Monica Lovinescu, *Jurnal*, I–VI, București, Editura Humanitas, 2002–2006; Giles Scott-Smith, *The Politics of Apolitical Culture: The Congress for Cultural Freedom, the CIA, and Post-War American Hegemony*, New York, Routledge, 2002; Sanda Cordoș, *Literatura între revoluție și reacțiune. Problema crizei în literatura română și rusă a secolului XX*, ediția a doua adăugită, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2003; Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945–1989*. Scriitori, reviste, instituții, organizații, București, Editura Compania, 2003, 2010 (ediția a II-a revizuită și adăugită); Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, Editura Aula, 2003; Paul Goma, *Jurnal 2001; Jurnal 2002; Jurnal 2003*, București, Criterion Publishing, 2004; Mircea Iorgulescu, *Tangențiale*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004; Sorin Adam Matei, *Boierii minții – Intelectualii români între grupurile de prestigiu*, București, Editura Compania, 2004; Alex. Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane. 1941–2000*, București, Editura Mașina de Scris, 2005; Paul Goma, *Jurnal 2004, Jurnal 2005, Jurnal 2006*, București, Editura Anamarol, 2007; Ioana Măgură-Bernard, *Directorul postului nostru de radio*, postfață Vladimir Tismăneanu, București, Editura Curtea Veche, 2007; Paul Miron, *În corespondență cu Horia Stamatu*, București, Editura „Jurnalul Literar”, 2007; Mihai Pelin, *Operațiunile Melița și Eterul. Istoria Europei Libere prin documente de Securitate*, București, Editura Compania, 2007; Gabriel Dimisianu, *Oameni și cărți. Jurnal de memorii*, București, Editura Cartea Românească, 2008; Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008; *Antologia rușinii după Virgil Ierunca*, editori Nicolae Merișanu și Dan Taloș, București, Editura Humanitas, 2009; „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România”, vol. IV, *Intelectualii și regimul comunist: istoriile unei relații*, 2009; Nicolae Breban, *Trădarea criticii sau o încercare de a-mi înțelege timpul, cultura din care provin și spiritul ei, în actualitate*, București, Editura Ideea Europeană, 2009; Richard H. Cummings, *Cold War Radio: The Dangerous History of American Broadcasting in Europe, 1950–1989*, Shutterstock, 2009; Virgil Nemoianu, Sorin Antohi, *România noastră. Conversații berlineze*, București, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2009; Paul Cernat, *Iluziile revizionismului est-etic*, în „Observator cultural” (nr. 539–540–241/august 2010); Paul Goma, *Culoarea curcubeului (Cutremurul oamenilor). Cod „Bărbosul”*, București, Eagle Publishing House, 2010, ed. a 5-a, integrală, îngrijită de Flori Bălănescu; Paul Goma, *Jurnal 2007*, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu-Lăpuș, 2010; Mircea Iorgulescu, *Poștalionul cu boi*, Ploiești, Editura Karta Graphic, 2010; A. Ross Johnson, *Radio Free*

Europe and Radio Liberty: The CIA Years and Beyond, Stanford University Press, Woodrow Willson Center Press, 2010; *Literatura și politicul*, editor Mircea Angheliescu, Editura Universității din București, 2010; Adrian Marino, *Viața unui om singur*, Iași, Editura Polirom, 2010; Paul Miron, *O lume pe dos. Convorbiri cu Ovidiu Nimigean*, cuvânt-înainte de Nicolae Manolescu, Pitești, Editura Paralela 45, 2010; Eugen Negrici, *Literatura română sub comunism, 1948–1964*, București, Editura Cartea Românească, 2010; Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Editura Humanitas, 2011; Alex Goldiș, *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*, București, Editura Cartea Românească, 2011; Virgil Tănase, *Leapșa pe murite*, document polițist și literar, București, Adevărul Holding, Institutul Român de Istorie Recentă, 2011; Ioana Diaconescu, *Scriitori în arhivele CNSAS. Intelectuali urmăriți informativ, arestați, condamnați, uciși în detenție, 1946–1989*. Studii însoțite de anexe selectate din arhivele CNSAS, București, Fundația Academia Civică, 2012; *Intelectualii și puterea*, coord. Vasile Boari, Natalia Vlas, Radu Murea, Iași, Institutul European, 2012; Iulia Vladimirov, *Monica Lovinescu în documentele Securității 1949–1989*, București, Editura Humanitas, 2012; Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanți și documente. Manipularea Arhivei Securității*, Iași, Editura Polirom, 2013.

ABSTRACT

The article opens with a short history of the Romanian literary exile. Then it focuses on the specificities of the Romanian exile after the World War II: the long duration of it, the loss of hope for returning to the natal country, the multiple reasons for (self)-exile, grouping around polarity centers such as radios, magazines, literary circles, etc., the small number of dissidents and the fact that the Romanian exile did not promote Romanian literature for the foreign countries, but limited itself to address exclusively to Romanians for a political purpose. A detailed analysis is dedicated to the cultural pillars with real impact on the Romanian exile (cultural societies and literary circles, literary and cultural newspapers published, Free Europe Radio Post, dissidents). Important institutions of exile are also described: Romanian Center for Researches in Paris, “Carol I” Royal University Foundation in Paris, Romanian Library in Freiburg, Romanian Academic Society in Roma, Romanian-Spanish Foundation in Madrid, The American Romanian Academy of Arts and Sciences, The Free Romanians League and other associations and cultural centers around the world.

Keywords: literature of exile, Romanian dissidents, Romanian institutions of exile, polarity centers of exile.